YANGI DAVR O'ZBEK ADABIYOTIDA BADIIY TAFAKKUR YANGILANISHINING NAZARIY ASOSLARI

Sharipova Shahrizoda Zarif qizi
Shahrisabz Davlat
Pedagogika Instituti o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23296672

Annotatsiya. Maqolada yangi davr o'zbek adabiyotining shakllanish omillari, undagi badiiy tafakkur yangilanishining nazariy asoslari hamda milliy adabiy jarayonning jahon adabiy tendensiyalari bilan aloqadorligi tahlil qilinadi. Yangi davr adabiyotida inson konsepsiyasining o'zgarishi, polifonik tafakkurning kuchayishi, an'ana va modernizm o'rtasidagi muvozanat masalalari ilmiy jihatdan asoslab beriladi.
Kalit so'zlar: yangi davr adabiyoti, badiiy tafakkur, modernizm, postmodernizm, milliy an'ana, inson konsepsiyasi, polifoniya, adabiy jarayon.

Аннотация. В статье анализируются факторы формирования узбекской литературы нового времени, теоретические основы обновления художественного мышления в ней, а также взаимосвязь национального литературного процесса с тенденциями мировой литературы. Научно обосновываются вопросы изменения концепции человека в литературе нового времени, усиления полифонического мышления, а также равновесия между традицией и модернизмом.
Ключевые слова: литература нового времени, художественное мышление, модернизм, постмодернизм, национальная традиция, концепция человека, полифония, литературный процесс.

Abstract. The article analyzes the factors behind the formation of Uzbek literature of the new era, the theoretical foundations of the renewal of artistic thinking within it, and the relationship between the national literary process and world literary trends. The study provides a scholarly substantiation of the changing concept of the human being in new era literature, the strengthening of polyphonic thinking, and the balance between tradition and modernism.
Keywords: new era literature, artistic thinking, modernism, postmodernism, national tradition, concept of the human being, polyphony, literary process.

KIRISH

Har bir tarixiy davr o'zining badiiy ifoda tizimini, estetik qadriyatlarini va inson haqidagi tasavvurlarini yuzaga chiqaradi. Mustaqillik yillari va undan keyingi ijtimoiy yangilanishlar bosqichida o'zbek adabiyoti mafkuraviy cheklovlardan xalos bo'lib, erkin ijodiy izlanishlar maydoniga aylandi. Bu jarayon nafaqat mavzular doirasining kengayishida, balki badiiy tafakkur tarzining tubdan o'zgarishida ham namoyon bo'ldi. Yangi O'zbekiston strategiyasida ma'naviy yangilanish, milliy o'zlikni anglash va jahon madaniyatiga integratsiyalashuv jamiyat taraqqiyotining muhim yo'nalishlari sifatida belgilangan [1]. Shu

nuqtai nazardan, yangi davr adabiyotini ilmiy jihatdan o'rganish adabiyotshunoslik oldida turgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Ushbu davr adabiyotining o'ziga xosligi shundaki, unda milliy badiiy an'analar bilan Yevropa va jahon adabiyotidan kirib kelgan modernistik hamda postmodernistik ifoda usullari o'zaro to'qnashadi va uyg'unlashadi. XX asr o'zbek adabiyoti tarixini yaxlit manzara sifatida o'rgangan tadqiqotlar mazkur jarayonning ildizlari ancha chuqur ekanini, ya'ni jadid adabiyotidan boshlangan yangilanish harakati mustaqillik davrida yangi sifat bosqichiga ko'tarilganini ko'rsatadi [2]. Mazkur maqolaning maqsadi yangi davr o'zbek adabiyotida badiiy tafakkur yangilanishining nazariy asoslarini mavjud ilmiy manbalar tahlili orqali aniqlash va ularni muallifning shaxsiy ilmiy mulohazalari bilan umumlashtirishdan iborat.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqotda qiyosiy tarixiy, germenevtik va nazariy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tahlil uchun o'zbek adabiyotshunoslarining asarlari, rus adabiyotshunosligining nazariy merosi hamda G'arb nazariyotchilarining postmodernizm va zamonaviylik haqidagi tadqiqotlari tanlab olindi. Bunday yondashuv milliy adabiy jarayonni global nazariy kontekstda baholash imkonini beradi. O'zbek adabiyotshunosligida yangi davr adabiyoti masalalari bo'yicha muhim ilmiy xulosalar chiqarilgan. A. Rasulov badiiylikni doimiy yangilanib boruvchi estetik hodisa sifatida talqin qilib, haqiqiy badiiy asar har doim o'quvchi uchun kutilmagan kashfiyot bo'lishi lozimligini asoslaydi [3].

U. Normatov mustaqillik davri nasrida inson ruhiyatining murakkab qatlamlariga e'tiborning kuchayganini, yozuvchilarning sotsialistik realizm qoliplaridan voz kechib, shaxs taqdirini erkin badiiy tadqiq etishga o'tganini ta'kidlaydi [4]. Q. Yo'ldoshev esa badiiy so'zning ta'sir kuchi va zamonaviy adabiy asarni talqin qilish metodologiyasi masalalarini yoritib, yangi davr asarlarini an'anaviy mezonlar bilan baholash har doim ham to'g'ri natija bermasligini ko'rsatadi [5]. Rus adabiyotshunosligida M.M. Baxtinning polifoniya va dialogizm haqidagi nazariyasi zamonaviy romanni tushunishda asosiy metodologik tayanch bo'lib xizmat qiladi. Olim romanni turli ong va ovozlarning teng huquqli muloqoti sifatida talqin etadi [6]. Bu konsepsiya yangi davr o'zbek nasridagi ko'p ovozlilik hodisasini izohlashda ayniqsa samaralidir. M.N. Lipoveskiy rus postmodernizmini tahlil qilib, uning G'arb postmodernizmidan farqli ravishda milliy madaniy kontekst bilan chambarchas bog'liqligini va o'ziga xos estetik tizimga ega ekanini isbotlaydi [7].

Xorijiy manbalar orasida L. Xatchenning postmodernizm poetikasiga oid tadqiqoti alohida o'rin tutadi. U tarixiy metafantastika tushunchasini kiritib, postmodern adabiyot tarixni inkor etmasdan, uni tanqidiy qayta o'qishini ta'kidlaydi [8]. F. Jeymson postmodernizmni kech kapitalizmning madaniy mantiqi sifatida talqin qilib, adabiyotdagi o'zgarishlarni ijtimoiy iqtisodiy jarayonlar bilan bog'laydi [9]. Z. Baumanning "suyuq zamonaviylik" konsepsiyasi esa zamonaviy inson identifikatsiyasining beqarorligi va o'zgaruvchanligini tushuntirib, yangi davr adabiyotidagi qahramon talqinini izohlash uchun muhim nazariy asos yaratadi [10]. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlarda yangi davr adabiyoti asosan alohida jihatlar bo'yicha o'rganilgan, biroq milliy va global nazariy yondashuvlarni uyg'unlashtirgan yaxlit tahlil hali yetarli darajada amalga oshirilmagan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Manbalar tahlili natijasida yangi davr o'zbek adabiyotida badiiy tafakkur yangilanishining bir qator asosiy yo'nalishlari aniqlandi. Birinchidan, inson konsepsiyasi tubdan o'zgardi. Agar sovet davri adabiyotida qahramon ko'pincha ijtimoiy g'oyaning tashuvchisi sifatida tasvirlangan bo'lsa, yangi davr adabiyotida u ichki ziddiyatlarga to'la, o'zligini izlayotgan murakkab shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Bu holat U. Normatovning inson ruhiyatiga e'tibor kuchaygani haqidagi xulosasi [4] va Z. Baumanning zamonaviy shaxs identifikatsiyasining beqarorligi haqidagi qarashlari [10] bilan to'liq mos keladi. Shaxsiy tahlilimizcha, o'zbek adabiyotidagi bu jarayon G'arbdagidan farqli ravishda milliy qadriyatlar va ma'naviy ildizlarni yo'qotish xavfi bilan emas, balki ularni yangidan anglash ehtiyoji bilan bog'liq.

Ikkinchidan, yangi davr adabiyotida polifonik tafakkur kuchaydi. Muallif endi yagona haqiqatni e'lon qiluvchi shaxs emas, balki turli qarashlar o'rtasidagi muloqotni tashkil etuvchi sifatida maydonga chiqadi. M.M. Baxtin nazariyasi [6] nuqtai nazaridan qaralganda, bu hodisa o'zbek nasrining jahon roman tafakkuri bilan yaqinlashayotganidan dalolat beradi. Uchinchidan, an'ana va modernizm o'rtasidagi munosabat yangi sifat kasb etdi. L. Xatchenning tarixni tanqidiy qayta o'qish haqidagi g'oyasi [8] o'zbek adabiyotida tarixiy mavzularga murojaat qilishning yangi shakllarini tushunishga yordam beradi. Yangi davr yozuvchilari tarixni rasmiy talqindan farqli ravishda inson taqdiri prizmasi orqali qayta idrok etadilar. Shu bilan birga, M.N. Lipoveskiyning rus postmodernizmi milliy kontekst bilan bog'liqligi haqidagi xulosasi [7] o'zbek adabiyotiga nisbatan ham o'rinli ekanini ta'kidlash lozim.

O'zbek adabiyotidagi modernistik izlanishlar mumtoz adabiyot, so'fiyona tafakkur va xalq og'zaki ijodi an'analariga tayangan holda rivojlanmoqda. Bu esa F. Jeymson ta'riflagan postmodernizmning sof iste'molchilik madaniyati bilan bog'liq ko'rinishidan [9] tubdan farq qiladi. Muhokama jarayonida shuni qayd etish kerakki, A. Rasulovning badiiylik doimiy yangilik ekani haqidagi g'oyasi [3] yangi davr adabiyotini baholashda asosiy mezon bo'lib xizmat qilishi mumkin. Biroq yangilikka intilish ba'zan shaklbozlikka, mazmunning sun'iy murakkablashuviga olib kelayotgani ham kuzatiladi. Q. Yo'ldoshev ta'kidlaganidek, zamonaviy asarni to'g'ri talqin qilish uchun adabiyotshunoslik yangi metodologik vositalarni ishlab chiqishi zarur [5]. Bizning fikrimizcha, yangi davr adabiyotini baholashda milliy estetik mezonlar bilan jahon nazariy tafakkuri yutuqlarini uyg'unlashtirgan integrativ yondashuv eng samarali yo'l hisoblanadi.

XULOSA

O'tkazilgan nazariy tahlil yangi davr o'zbek adabiyotida badiiy tafakkur yangilanishi ko'p qirrali va murakkab jarayon ekanini ko'rsatdi. Bu jarayon inson konsepsiyasining chuqurlashuvi, polifonik tafakkurning kuchayishi, tarixga tanqidiy munosabat va an'ana bilan modernizmning o'zaro uyg'unlashuvi kabi yo'nalishlarda namoyon bo'lmoqda. O'zbek adabiyotidagi modernistik va postmodernistik izlanishlar G'arb namunalarini ko'r ko'rona takrorlash emas, balki milliy madaniy meros asosida shakllanayotgan o'ziga xos hodisa ekani aniqlandi. Yangi davr adabiyotini o'rganishda o'zbek, rus va xorijiy adabiyotshunoslik yutuqlarini birlashtirgan integrativ metodologiyani qo'llash adabiy jarayonni chuqurroq anglash imkonini beradi. Kelgusidagi tadqiqotlarda yangi davr adabiyotining alohida janrlari,

xususan, roman va hikoya poetikasini mazkur nazariy asoslar doirasida o'rganish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2021. 464 b.
2. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti manzaralari. Toshkent: O'zbekiston, 2008. 528 b.
3. Rasulov A. Badiiylik: bezavol yangilik. Toshkent: Ma'naviyat, 2007. 336 b.
4. Normatov U. Ijod sehri. Toshkent: Sharq, 2007. 352 b.
5. Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. 548 b.
6. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Москва: Художественная литература, 1975. 504 с.
7. Липовецкий М.Н. Русский постмодернизм: очерки исторической поэтики. Екатеринбург: Уральский гос. пед. ун-т, 1997. 317 с.
8. Hutcheon L. A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction. New York; London: Routledge, 1988. 268 p.
9. Jameson F. Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism. Durham: Duke University Press, 1991. 438 p.
10. Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press, 2000. 228 p.